

РУСАНІВСЬКА Д. Д.,
аспірант кафедри криміналістики та
судової медицини
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.39>

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ

У статті на основі аналізу наукової літератури з криміналістичної позиції розглядаються способи втручання в діяльність захисника чи представника особи і визначається їх місце в системі елементів криміналістичної характеристики вказаних кримінальних правопорушень. Для розуміння сутності та значення способів вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи висвітлено аналітичні дані щодо кількості вчинених вказаних кримінальних правопорушень, що підтверджує актуальність наукової статті.

Зосереджено увагу на тому, що спосіб вчинення злочину – це складна категорія, у якій відбиваються кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, судово-психологічний і абсолютно криміналістичний аспекти. Проведеним дослідженням теоретичного компоненту та аналізу практичної діяльності дає змогу сформулювати способи вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи: 1) вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи (викрадення документів, щоб не допустити їх участі у кримінальному провадженні; поширення відомостей, що їх ганьблять, тобто їх дискредитація щоб усунути від участі у кримінальному провадженні; обман з метою їх дезінформації та позбавлення можливості брати участь у кримінальному провадженні); 2) порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи; 3) порушення встановлених гарантій професійної таємниці (порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної таємниці захиснику чи представнику особи можуть виявитися у: допиті адвоката як свідка з питань, що становлять адвокатську таємницю; вилученні документів, пов'язаних з виконанням адвокатом доручення, без згоди останнього; прослуховування телефонних розмов без дозволу відповідного прокурора; притягненні потерпілого до будь-якої юридичної відповідальності у зв'язку із наданням ним правової допомоги тощо).

Ключові слова: захисник, представник особи, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, втручання в діяльність, спосіб вчинення.

Rusanivska D. D. Method of action as a key element of the criminal characteristics of interference in the activities of the defender or representative of a person

The article, based on the analysis of scientific literature from a criminological point of view, examines the methods of intervention in the activity of a defender or representative of a person and determines their place in the system of elements of the criminological characteristics of the specified criminal offenses. In order to understand the essence and meaning of the methods of interference in the activities

of the defender or representative of the person, analytical data on the number of committed specified criminal offenses are highlighted, which confirms the relevance of the scientific article.

Attention is focused on the fact that the method of committing a crime is a complex category that reflects criminal-legal, criminal-procedural, forensic-psychological and completely forensic aspects. The conducted research of the theoretical component and the analysis of practical activity makes it possible to form methods of intervention in the activity of a defender or a representative of a person: 1) committing any form of obstruction to the legitimate activities of a defender or representative of a person (stealing documents in order to prevent them from participating in criminal proceedings; spreading information that disgraces them, i.e. discrediting them in order to remove them from participation in criminal proceedings; deception from with the aim of disinforming them and depriving them of the opportunity to participate in criminal proceedings); 2) violation of legal guarantees of the activity of the defender or representative of the person; 3) violation of the established guarantees of professional secrecy (violations of the legally established guarantees of activity and professional secrecy for a defender or a person's representative may be revealed in: interrogation of a lawyer as a witness on matters constituting lawyer's secrecy; seizure of documents related to the lawyer's execution of an assignment, without the latter's consent ; listening to telephone conversations without the permission of the relevant prosecutor; bringing the victim to any legal responsibility in connection with the provision of legal assistance by him, etc.).

Key words: *defender, representative of a person, forensic characteristics, criminal offense, interference in activity, method of committing.*

Вступ. Ситуація, яка сьогодні склалася у нашій країні поставила перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, які пов'язані з теоретичним та прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. У цьому напрямі діяльності положення КПК України змушують по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось на сьогодні є достатньо дослідженими у процесуальній науці. Зазначене стосується й застосування міжнародних правових стандартів та урахування практики ЄСПЛ у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суду [1, с. 6–7]. Основним напрямом такої діяльності є захист прав та свобод громадян України. Не зважаючи на військову агресію російської федерації, України робить усе можливе для забезпечення права на захист, який є пріоритетним напрямком державної політики України. Тому, сьогодні, перед правоохоронними органами стоїть завдання підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, в тому числі з посяганнями на правомірну діяльність захисника чи представника особи, пов'язаної з наданням правової допомоги або встановлених гарантій їх діяльності й професійної таємниці від вчинення перешкод у будь-якій формі. Наразі існує нагальна потреба в детальному дослідженні кримінальних правопорушень вказаної категорії та розроблення належної методики їх розслідування в контексті сучасних соціально-правових умов, з урахуванням наявних теоретичних розробок правозастосовної та судової практики.

Відповідно до даних з Єдиного реєстру досудових розслідувань за період з 2014–2021 р. за статтею 397 КК України було внесено відомості про вчинення кримінальних правопорушень 616 разів. Водночас, кількість тих, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) склало 94 % [2].

Як видно зі статистичних даних, трапляються масові випадки звернення адвокатів із заявами про вчинення щодо них кримінальних правопорушень за статтями, де адвокати є спеціальним суб'єктом (потерпілим), які передбачають відповідальність за порушення професійних прав та гарантій адвокатів.

Успіх здійснення правоохоронними органами своїх функцій знаходиться у прямому зв'язку з використанням у їх діяльності досягнень науково-теоретичного прогресу. Важливе значення в цьому відношенні належить юридичній науці і, зокрема, криміналістиці з її заключним розділом – методикою розслідування кримінальних правопорушень і криміналістичній характеристиці, як складовому елементу методики розслідування. При розслідуванні втручання в діяльність захисника чи представника особи – спосіб вчинення виступає ключовим елементом криміналістичної характеристики, встановлення якого сприятиме швидкому та ефективному розслідуванню.

Постановка завдання. Участь захисника в кримінальному провадженні та особливості розслідування кримінальних правопорушень за участю захисників неодноразово досліджувались у юридичній літературі, зокрема у наукових дослідженнях: В.Д. Адаменко, О.В. Бауліна, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.А. Колесника, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, Є.Д. Лук'янчикова, В.В. Назарова, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, Я.С. Олійника, О.В. Таран, В.М. Тертишника, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька, О.Г. Шило, та ін.

Більша кількість вищевказаних наукових напрацювань присвячується окремим аспектам розслідування кримінальних правопорушень за участю захисників, однак сьогодні існує потреба в науковій систематизації способів учинення таких кримінальних правопорушень. Саме тому, метою статті є систематизація найбільш поширених способів вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи та визначити їх значення для розслідування.

Результати дослідження. Необхідна пам'ятати той факт, що серед завдань науки криміналістика є сприяння своїми специфічними засобами та методами ефективній протидії злочинності. Одним із таких засобів у структурі методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є криміналістична характеристика і спосіб вчинення, зокрема. Як підкреслюють І. Гора та І. Жорданія, спосіб – це центральний момент у генезисі кримінальної протиправної поведінки. Саме спосіб вчинення злочину є тією головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів кримінальної протиправної події. Вивчаючи характер актів поведінки, слідчий може вийти на встановлення мотиву і мети злочину, визначити шлях для встановлення психологічного контакту з підозрюваним, обрати для конкретного випадку тактичні прийоми проведення окремих процесуальних дій і вирішити багато інших криміналістичних завдань. Спосіб вчинення злочину – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою. Отже, як будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки. Ці акти поведінки – дії, операції, прийоми – сполучаються за певною ієрархією і субординацією як частини цілеспрямованої вольової діяльності [3, с. 73; 4, с. 36].

Більше того, «встановлення обставин підготовки до вчинення кримінального правопорушення, безпосереднього його вчинення та приховання слідів злочинної діяльності надає можливість органу досудового розслідування повною мірою відтворити подію, що мала місце в минулому. Встановлення цих обставин як складових елементів поняття «спосіб вчинення кримінального правопорушення» забезпечить повне та комплексне збирання доказів, їх оцінку для забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування. Саме завдяки встановленню способу вчинення кримінального правопорушення можуть бути отримані дані про особистісні характеристики злочинця, які можуть проявлятися в його навичках та вміннях, розумовій та інтелектуальній діяльності, фізичній підготовці, психологічному розвитку, впевненості у своїх діях тощо, що в свою чергу певним чином звуть коло підозрюваних осіб та спрямує орган досудового розслідування у тому чи іншому напрямку» [5, с. 249].

Виокремлення типових способів втручання в діяльність захисника чи представника особи варто розпочати зі з'ясування сутності способів кримінального правопорушення з криміналістичної точки зору. При цьому слід усвідомлювати, що «спосіб вчинення злочину – це складна категорія, у якій відбиваються кримінально-правовий, кримінально-про-

цесуальний, судово-психологічний і абсолютно криміналістичний аспекти. Тому необхідно підкреслити, що криміналістичне розуміння способу вчинення злочину не може цілком збігатися з його розумінням в інших науках. Криміналістика вивчає спосіб вчинення злочину як складне явище об'єктивної дійсності, ґрунтуючись на пізнанні закономірностей його формування і відображення, причин і форм його повторюваності, детермінованості. На підставі отриманих результатів криміналістика розробляє засоби, прийоми і методи виявлення, збирання, дослідження і використання в ході розслідування доказів щодо способу вчинення злочину й особистості злочинця» [4, с. 38].

Кримінальний процесуальний аспект способу визначається завданнями щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, установлення обставин, що входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України) [6].

Підставою для формування криміналістичного поняття способу кримінального правопорушення є відповідні положення матеріального права, вчення про сліди та слідоутворення, а також узагальнення матеріалів слідчої та судової практики [7, с. 6]. При цьому слушною є теза І. Ю. Нагалової з приводу того, що «головним аспектом визначення способу вчинення того чи іншого кримінального правопорушення є саме розумова діяльність особи, яка включає у себе визначення певних методів, прийомів, шляхів та послідовності їх реалізації, що у своїй сукупності утворює певний спосіб його вчинення» [5, с. 248]. Вказане твердження в повній мірі є актуальним і по відношенню до типових способів втручання в діяльність захисника чи представника особи.

Як передбачено у КК України, способами вчинення такого кримінального правопорушення є діяння вчинені щодо захисника чи представника особи з метою незаконного впливу на їх діяльність шляхом:

- 1) вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги;
- 2) порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги та їх професійної таємниці [8].

Таким чином, на нашу думку, способами вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи є: 1) вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи; 2) порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи й 3) порушення встановлених гарантій професійної таємниці.

Звернемося до існуючих точок зору на з'ясування того, що потрібно розуміти під втручанням в діяльність захисника чи представника особи. Так, В. О. Навроцький наголошує на тому, що під втручанням слід розуміти дії, завдяки яким особа стає учасником чужої для неї справи, втручається в поведінку інших осіб, які беруть участь у справі, з метою зміни її ходу [9, с. 547]. В. В. Сміх зазначає, що у широкому розумінні втручання в діяльність захисника чи представника особи може проявлятися по-різному, зокрема, це може бути будь-яке посягання на життя і здоров'я захисника чи представника особи, його близьких родичів, їхню власність у зв'язку з виконанням захисником чи представником особи діяльності, пов'язаної з наданням правової допомоги [10, с. 75], а під втручанням у діяльність захисника чи представника особи слід розуміти конкретні дії, спрямовані на перешкоду у виконанні ним службових обов'язків на досягнення неправомірного рішення (таке втручання може проявлятися в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відмовити в наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу, крім прохання вчинити які-небудь дії). Також В. В. Сміх зазначає, що втручання може проявлятися в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відновити в наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу та стверджує, що наведене роз'яснення поняття «втручання стосовно злочину, передбаченого ст. 343 КК, може бути певним чином використано і при тлумаченні поняття втручання в об'єктивній стороні злочину за ст. 397 КК [10, с. 75].

Виходячи з цих суджень, під втручанням у діяльність захисника чи представника особи слід розуміти конкретні дії, спрямовані на перешкоду (умовляння, шантажування,

погроза відмовити в наданні законних благ та інші форми впливу, окрім прохання вчинити які-небудь дії) захиснику чи представнику особи у виконанні ним службових обов'язків на досягнення неправомірного рішення.

Таке втручання в діяльність захисника чи представника особи може здійснюватися шляхом вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги [8]. *Вчинення перешкод до початку діяльності захисника чи представника особи може полягати, наприклад, у викраденні документів, щоб не допустити їх участі у кримінальному провадженні; поширенні відомостей, що їх ганьблять, тобто їх дискредитація щоб усунути від участі у кримінальному провадженні; обмані з метою їх дезінформації та позбавлення можливості брати участь у кримінальному провадженні.*

М. І. Мельник, М. І. Хавронюк під порушенням встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи розуміють «...будь-які протиправні дії, які зокрема: посягають на встановлений законом порядок запрошення або призначення захисника або допуску представника до участі у справі; пов'язані з безпідставним усуненням їх від участі у справі; позбавляють їх можливості відповідно до закону реалізувати свої повноваження у повному обсязі» [11, с. 1143]. Натомість ці автори стверджують, що порушення професійної таємниці при вчиненні цього злочину «...полягає, зокрема, у вчиненні дій, спрямованих на протиправне отримання даних, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків. Так, за законом захисник не вправі розголошувати дані, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням його обов'язків. Отже, домагання з боку інших осіб отримати дані слід розглядати, як діяння, спрямоване на порушення професійної таємниці захисника. Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків при участі у справі не підлягають огляду, розголошенню чи вилученню дізнавачем, слідчим, прокурором чи судом без його згоди. Порушення цих приписів закону також може бути розцінене як порушення професійної таємниці захисника» [11, с. 1143].

Порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної таємниці захиснику чи представнику особи можуть виявитися у: допиті адвоката як свідка з питань, що становлять адвокатську таємницю; вилученні документів, пов'язаних з виконанням адвокатом доручення, без згоди останнього; прослуховування телефонних розмов без дозволу відповідного прокурора; притягненні потерпілого до будь-якої юридичної відповідальності у зв'язку із наданням ним правової допомоги тощо.

Нерідко є спроби з боку службових осіб різних рівнів, правоохоронних органів, а також злочинних угруповань контролювати діяльність захисника і представника, особливо коли в їх ролі виступає адвокат, вимагати розголошення адвокатської таємниці або відстоювання певної правової позиції. Останнім часом допускалися незаконне вилучення у адвокатів документів, що складають адвокатську таємницю, обшук приміщень адвокатських об'єднань, незаконне прослуховування розмов адвоката із клієнтом тощо.

Висновки. Дослідження та встановлення способів вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи можна назвати одним із головних елементів криміналістичної характеристики, оскільки він повною мірою відображає специфічні особливості розслідування досліджуваного виду кримінальних правопорушень. Це в свою чергу сприяє виробленню окремої методики досудового розслідування. Так, проведеним дослідженням теоретичного компоненту та аналізу практичної діяльності дає змогу сформулювати такі способи вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи: 1) вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи (викрадення документів, щоб не допустити їх участі у кримінальному провадженні; поширення відомостей, що їх ганьблять, тобто їх дискредитація щоб усунути від участі у кримінальному провадженні; обман з метою їх дезінформації та позбавлення можливості брати участь у кримінальному провадженні); 2) порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи; 3) порушення встановлених гарантій професійної таємниці (порушення встановлених законом гарантій діяльності та професійної

таємниці захиснику чи представнику особи можуть виявитися у: допиті адвоката як свідка з питань, що становлять адвокатську таємницю; вилученні документів, пов'язаних з виконанням адвокатом доручення, без згоди останнього; прослуховування телефонних розмов без дозволу відповідного прокурора; притягненні потерпілого до будь-якої юридичної відповідальності у зв'язку із наданням ним правової допомоги тощо).

Список використаних джерел:

1. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування : наказ Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 299. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Жордания И.Ш. Психолого-правовая структура способа совершения преступления. Тбилиси: Изд-во «Сабчота Сакартвело», 1977. 233 с.
4. Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38.
5. Нагалова І. Ю. Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник ПРАВО*. 2016. № 1 (13). С. 247–252
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Колесниченко А. Н. Способ хищения (понятие и сущность). *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1983. Вып. 27. С. 6–10.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №№ 25–26. Ст. 131.
9. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, 2000. 771 с.
10. Сміх В. В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія / за заг. ред. проф. М. І. Мельника, В. В. Сміх. Київ : Атіка Н, 2012. 200 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

